

Iranian Independent Islamic Human Rights Commission
کمیسیون حقوق بشر اسلامی ایران
لجنة حقوق الانسان الاسلاميه في ايران

تحلیلی در خصوص پیامدهای تحریم‌های آمریکا علیه شرکت‌های هواپیمایی ایرانی از
منظر حقوق بین الملل بشردوستانه و تعهدات همه دولتها برای رعایت تضمین احترام به حقوق
بشردوستانه

امور پژوهشی، آموزشی و ترویجی کمیسیون حقوق بشر اسلامی ایران

پاییز ۱۴۰۵

توضیحات مقدماتی کمیسیون:

پیرو اقدام جنایت بار آمریکا و اسرائیل به ایران در اسفند ماه ۱۴۰۴ که دومین تجاوز به کشورمان در طول یکسال بود، واکنش های مختلفی در سطح جهانی شکل گرفت. توده مردم در کشورهای مختلف پیشگام واکنش ها بودند که به شکل های گوناگون جنایت تجاوز به ایران را محکوم و با قربانیان مظلوم و بیگناه ابراز همدردی نمودند. در میان دولت ها و سازمان ها و شخصیت های بین المللی نیز برخی واکنش های قابل قبول ارائه شد. در نقطه مقابل نیز متأسفانه بعضی دولت ها، نهادها یا افراد مواضع منفی یا خنثی و بی خاصیت داشتند. در میان نخبگان علمی به ویژه حقوقدانان و متخصصان حوزه روابط بین الملل، علوم سیاسی و اقتصاد مطالب متنوعی در خصوص این تجاوز و پیامدهای آن و راهکارهای مواجهه با آن مطرح گردید.

نظر به اهمیت اطلاع از مواضع مزبور و اینکه اغلب در رسانه های داخلی یا مراکز فکری ایران، نوشته های اساتید علوم سیاسی و روابط بین الملل یا بعضی اقتصاددانان جهانی بازتاب داشته و مطالب فنی حقوقی از توجهات عمومی کنار مانده است، امور پژوهشی کمیسیون مناسب دید که تحلیل ها و موضع گیری های فنی حقوقی را مورد توجه قرار دهد. بر همین اساس، تلاش شد تا ضمن شناسایی نسبتاً گسترده ای از آثار حقوقی، الهیاتی و اخلاقی منتشره در سطح جهانی در خصوص تجاوز به ایران، موارد در خور توجه به فارسی برگردان و با توضیحات لازم بنحو شایسته در اختیار مخاطبان فارسی زبان و جامعه علمی و متولیان امور کشور قرار گیرد.

گزارش حاضر یکی دیگر از مجموعه آثاری است که کمیسیون از آغاز تجاوز به ایران در اسفند ماه ۱۴۰۴ تا کنون آماده کرده است. مقاله منعکس شده در این گزارش که به تازگی در یکی از منابع انگلیسی مطالعات حقوق بین الملل در خارج کشور منتشر شده، تلاش دارد تا ابعاد ارتباط تحریم های جدید آمریکا علیه هوانوردی غیر نظامی ایران با حقوق بین الملل بشردوستانه را واکاوی کند. این زاویه از بررسی در معدود آثار دیگر منتشره در خصوص تحریم های جدید علیه ایران مغفول مانده بود و حال آنکه از اهمیت بسیار برخوردار است.

نویسندگان مقاله ظرفیت حقوقی ماده یک مشترک کنوانسیون های ژنو (۱۹۴۹) را که بیانگر تعهد همه دولت ها برای تضمین رعایت حقوق بشردوستانه است، محور توجه قرار داده و بر مصداق تحریم های علیه هوانوردی غیر نظامی علیه ایران تطبیق داده اند و مشخص کرده اند که دولت ها نباید این تعهد خود را نادیده گرفته و با همراهی در کارزاری که مجازات دسته جمعی مردم ایران را مد نظر دارد، مرتکب جنایت بین المللی گردند.

از جمله نکات فنی تصریح شده در مقاله حاضر، برجسته نمودن تفاوت تعهد به تضمین احترام رعایت حقوق بشردوستانه (موضوع ماده ۱ مشترک) با تعهدات مبتنی بر قواعد مسئولیت دولت هاست. نویسندگان تصریح کرده اند

که: «در مواردی که عملیات خدمات زمینی فرودگاهی توسط کنشگران خصوصی انجام می‌شود، یا اداره و مدیریت یک فرودگاه بر عهده نهادهای خصوصی است، دولت همچنان ممکن است به موجب تعهد خود مبنی بر تضمین احترام به رعایت کنوانسیون‌های ژنو، ملزم باشد تدابیر مقتضی را اتخاذ کند تا از ارتکاب رفتارهای ناقض کنوانسیون‌ها توسط اشخاص یا نهادهایی که در حوزه صلاحیت، تحت اقتدار یا تحت نفوذ آن قرار دارند، جلوگیری نماید. در نتیجه، این تعهد منوط به آن نیست که رفتار مورد نظر، طبق قواعد مسئولیت دولت‌ها به دولت قابل انتساب باشد یا خیر؛ بلکه دولت را مکلف می‌سازد تا از ابزارهای نفوذ و کنترلی که در اختیار دارد برای پیشگیری یا پایان دادن به نقض کنوانسیون‌ها توسط افراد یا نهادهای تحت صلاحیت خود استفاده کند و از تسهیل چنین نقض‌هایی بپرهیزد.»

در امتداد بررسی حاضر، طبیعتاً این انتظار وجود دارد که خود نویسندگان مقاله معرفی شده یا دیگر محققان حقوق بین‌الملل بشردوستانه، نکات مهم دیگری که در مصداق مورد بررسی نیازمند تامل علمی بیشتر است را تکمیل نمایند. موضوعاتی چون تبیین مستند و شواهد-محور رابطه علی میان تحریم اخیر و آسیب‌های بشردوستانه، تفکیک دقیق موارد نقض حقوق بشردوستانه و حقوق بشر از موارد ایجاد دشواری و سختی اقتصادی در پیامدهای تحریم اخیر، ارزیابی مستند ادعاهای مربوط به استثنای بشردوستانه پذیرفته شده از سوی تحریم گر و عملکرد سازوکارهای صدور مجوز ذیربط، تبیین حدود مسئولیت دولت تحریم‌کننده و دولت‌های ثالث، فرایندهای قابل پیگیری برای دادخواهی و پیگیری اجرای عدالت در قبال موارد نقض حقوق بشردوستانه از جمله مصداق اقدام اخیر آمریکا محورهایی هستند که در پژوهش‌های آتی نباید از آنها غفلت کرد.

در پایان یادآوری می‌نماید که امور پژوهشی کمیسیون حقوق بشر اسلامی ایران در نهایی سازی برگردان فارسی متن معرفی شده در این گزارش، معادل‌های انگلیسی برخی کلمات که حائز اهمیت هستند را در زیرنویس قید نمود، هم چنین برخی کلمات داخل براکت [] بر متن افزوده شد یا توضیحاتی در زیرنویس اضافه شد تا فهم متن با دقت بیشتری میسر باشد. منابع اعلام شده نویسندگان مقاله نیز عیناً در زیرنویس هر صفحه به زبان انگلیسی حفظ گردید.

امید است همه تلاش کنیم تا اولاً مستندسازی دقیقی از ابعاد ضد انسانی اقدامات آمریکا و همراهانش علیه کشورمان به عمل آوریم. ثانیاً آگاهی‌های تخصصی خود را در این زمینه‌ها ارتقا بخشیم و از یاد نبریم که در کنار سایر ظرفیت‌ها و مقدرات ملی و فراملی لازم است از ظرفیت‌های حقوقی نیز بنحو شایسته برای احقاق حقوق ملی و انسانی بهره گرفت.

قطعا مقاومت همه جانبه و شجاعانه ایرانیان و برخی ملت‌های دیگر در مقابل زورگویان و متجاوزان شناخته شده جهانی، به تدریج موجبات تغییر در وضعیت نظم ناعادلانه جهانی را فراهم خواهد آورد و صلح و امنیت برای همه ملت‌ها و جوامع و اجرای عدالت علیه متجاوزان در دسترس قرار خواهد گرفت. به امید تحقق هر چه سریعتر.

امور پژوهشی، آموزشی و ترویجی کمیسیون حقوق بشر اسلامی ایران

مهر ماه ۱۴۰۵

♦ نویسنده: دکتر پوریا عسکری عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی در ایران/ خانم دکتر کتایون حسین نژاد، دکترای حقوق بین الملل مقیم خارج ایران، پژوهشگر حقوق بین الملل بشردوستانه

♦ ترجمه انگلیسی به فارسی و نکات افزوده شده: امور پژوهشی کمیسیون حقوق بشر اسلامی ایران، مهر ۱۴۰۵

♦ مآخذ: سامانه مطالعات حقوق بین الملل اُپینیو جوریس (opiniojuris.org)، ۱۶ اکتبر ۲۰۲۶ (عنوان سامانه بر مبنای معادل فارسی حروف انگلیسی درج شده نه تلفظ درست آن که اُپینیو یوریس است)

♦ شناسه متن: ۰۵/۳/۳۰۲

هر گونه نقل مطالب گزارش حاضر یا باز نشر جزئی یا کلی آن با ذکر مآخذ و رعایت استناد به امور پژوهشی کمیسیون حقوق بشر اسلامی ایران، مجاز است.

امور پژوهشی کمیسیون از هر گونه نظر و پیشنهاد مخاطبان ارجمند به ویژه صاحب نظران و کارشناسان محترم در راستای ارتقای تلاش‌ها استقبال می‌کند. مشارکت در مجموعه فعالیت‌های عام المنفعه کمیسیون نیز حسب توانایی و تخصص افراد میسر است.

هنگامی که تحریم‌ها بر حقوق بین‌الملل بشردوستانه تأثیر می‌گذارند: تعهدات دولت‌های ثالث برای تضمین رعایت کنوانسیون‌های ژنو در بستر تحریم‌های ایالات متحده علیه شرکت‌های هواپیمایی ایرانی

نوشته دکتر پوریا عسکری، دانشیار حقوق بین‌الملل در دانشگاه علامه طباطبائی در ایران و دکتر کتایون حسین‌نژاد،
دکترای حقوق بین‌الملل مقیم خارج ایران، پژوهشگر و مشاور مستقل

(نشر در شانزدهم اکتبر ۲۰۲۶ برابر با ۲۴ مهر ۱۴۰۵)

در ۲۴ اگوست ۲۰۲۶، وزارت خزانه‌داری ایالات متحده کارزار اقتصادی جدیدی را علیه ایران آغاز کرد که به گفته این وزارتخانه، «شریان‌های حیاتی» این کشور را هدف قرار می‌دهد. این کارزار که «عملیات طرد اقتصادی»^۱ نامیده می‌شود - آن گونه که در بیانیه اسکات بسنت، وزیر خزانه‌داری، بازتاب یافته است^۲ - پیامی برای تمامی کشورها در بر دارد: «کسانی که در کنار ایالات متحده می‌ایستند، از مزایای این شراکت بهره‌مند خواهند شد. اما کسانی که سرنوشت خود را به تهران گره می‌زنند، باید انتظار داشته باشند که در انزوای رژیم‌ی رو به زوال، سهمیم شوند.» در ادامه این بیانیه که در وب‌سایت وزارت خزانه‌داری منتشر شده، آمده است^۳: «به هر کشور یک بازه زمانی مشخص داده خواهد شد تا فعالیت‌های مرتبط با ایران را - که ما شناسایی کرده‌ایم - متوقف کند. اگر آن‌ها اقدامی نکنند، وزارت خزانه‌داری وارد عمل خواهد شد.»

این کارزار جدید طیف گسترده‌ای از تحریم‌های ثانویه^۴ را در بر می‌گیرد، از جمله اقداماتی که حوزه‌های مرتبط با تمامی شرکت‌های هواپیمایی غیرنظامی ایران را هدف قرار می‌دهند. همان‌طور که در بیانیه مطبوعاتی^۵ مورخ ۸ سپتامبر ۲۰۲۶ آمده است، دفتر کنترل دارایی‌های خارجی (OFAC) وزارت خزانه‌داری ایالات متحده، در راستای

^۱ <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sb0613>

^۲ Operation Economic Outcast

^۳ <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sb0613>

^۴ <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sb0613>

^۵ Secondary sanctions

^۶ <https://home.treasury.gov/news/press-releases/sb0623/>

فرمان اجرایی ۱۳۹۰۲، نام ۲۷ شرکت هواپیمایی ایرانی را در فهرست تحریم‌ها قرار داد. بر اساس این نظام تحریمی جدید:

«دفتر کنترل دارایی‌های خارجی [وزارت خزانه داری ایالات متحده] سه مجوز هوانوردی مرتبط با ایران را به حالت تعلیق درمی‌آورد تا فشار بیشتری بر رژیم ایران وارد کند. این موارد شامل مجوزهایی می‌شود که پیش‌تر اجازه پروازهای عبوری^۷ را می‌دادند و همچنین به شرکت‌های هواپیمایی غیرآمریکایی اجازه می‌دادند تا هواپیماهای تجاری ساخت آمریکا یا تحت کنترل آمریکا را به داخل ایران پرواز دهند.»

دامنه این تحریم‌ها را می‌توان به بهترین شکل با در نظر گرفتن وضعیت کنونی بخش هوانوردی غیرنظامی ایران درک کرد. ایران با جمعیتی بیش از ۹۰ میلیون نفر و وسعتی که آن را به هفدهمین کشور بزرگ جهان تبدیل کرده، دهه‌ها تحریم در بخش هوانوردی غیرنظامی را تجربه کرده است؛ وضعیتی که با پیامدهای ویرانگر دو تجاوز اخیر تشدید شده و ظرفیت حمل‌ونقل هوایی کشور را به سطحی بی‌سابقه کاهش داده است. در نتیجه، ناوگان فعال کشوری که زمانی میزبان قدیمی‌ترین شرکت هواپیمایی در غرب آسیا و دومین شرکت هواپیمایی قدیمی در کل آسیا بود – و همچنین یکی از ۵۲ کشوری به شمار می‌رفت که در کنفرانس شیکاگو در سال ۱۹۴۴ شرکت داشتند – اکنون تنها شامل ۷۵ فروند هواپیماست.^۸ این هواپیماها توسط ۲۳ شرکت هواپیمایی تحت نظارت «سازمان هواپیمایی کشوری جمهوری اسلامی ایران»^۹ اداره می‌شوند؛ تمامی این شرکت‌ها در فهرست شرکت‌های هواپیمایی ایرانی تحریم شده توسط ایالات متحده قرار دارند، بدین معنا که کل نظام هوانوردی غیرنظامی ایران تحت تحریم است.

جزئیات بیشتری درباره دامنه و گستره این اقدامات در مصاحبه‌ای^{۱۰} با شبکه خبری «سی‌ان‌بی‌سی» مطرح شد؛ جایی که «بِسَنَت»^{۱۱} اعلام کرد تمامی شرکت‌های هواپیمایی ایرانی، با تکیه بر تهدیدِ اعمال «تحریم‌های ثانویه»، تا تاریخ ۲۳ سپتامبر تعطیل خواهند شد. او در همان مصاحبه توضیح داد:

^۷. Overflights

^۸. <https://donya-e-eqtasad.com/%D8%A8%D8%AE%D8%B4-%D8%B3%D8%A7%DB%8C%D8%AA-%D8%AE%D9%88%D8%A7%D9%86-62/4282638-%D8%A2%D8%AE%D8%B1%DB%8C%D9%86-%D8%A2%D9%85%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D8%B2-%D8%AA%D8%B9%D8%AF%D8%A7%D8%AF-%D9%87%D9%88%D8%A7%D9%BE%DB%8C%D9%85%D8%A7%D9%87%D8%A7%DB%8C-%D9%81%D8%B9%D8%A7%D9%84-%DA%A9%D8%B4%D9%88%D8%B1-%D9%81%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF-%D9%81%D8%B9%D8%A7%D9%84-%D9%87%D8%B3%D8%AA%D9%86%D8%AF>

^۹. <https://en.caa.gov.ir/>

^{۱۰}. <https://x.com/CNBC/status/2102246534121168975>

«اگر [هواپیماهای ایرانی] فرود بیابند، شما نمی‌توانید به آن‌ها سوخت بدهید، نمی‌توانید خدمات فرودگاهی ارائه دهید و نمی‌توانید به آن‌ها بلیت بفروشید؛ در غیر این صورت، خودتان از سیستم دلاری کنار گذاشته خواهید شد.»

خدماتی که توسط وزیر بسنت ذکر شد، در چارچوب آنچه عموماً به عنوان «خدمات زمینی»^{۱۲} شناخته می‌شود، قرار می‌گیرد که بخش جدایی‌ناپذیر^{۱۳} عملیات خطوط هوایی است و شامل فعالیت‌هایی می‌شود که در یک فرودگاه برای آماده‌سازی هواپیمای غیرنظامی و مسافران آن برای پرواز انجام می‌شود. طبق گفته انجمن بین‌المللی حمل و نقل هوایی^{۱۴}، خدمات زمینی طیف گسترده‌ای از عملیات از جمله حمل مسافر و بار، خدمات و رویه‌های ایمنی هواپیما، عملیات سوخت‌رسانی و نظارت بر ایمنی در فضای باز را در بر می‌گیرد.^{۱۵} ماهیت اساسی این خدمات بیشتر در توجه نظارتی فزاینده به خدمات زمینی منعکس می‌شود، همانطور که به عنوان مثال، توسط مقررات خدمات زمینی اتحادیه اروپا^{۱۶} مشهود است که مقامات ذیصلاح را ملزم به اعمال نظارت بر سازمان‌های خدمات زمینی می‌کند.^{۱۷}

ارائه چنین خدماتی توسط قوانین ملی مربوطه، مقررات منطقه‌ای، مانند اتحادیه اروپا، توافق‌نامه‌های خدمات هوایی دوجانبه و ترتیبات قراردادی بین خطوط هوایی و ارائه دهندگان خدمات اداره می‌شود. با این حال، نکته مهم این است که نهادهای مسئول ارائه این خدمات لزوماً بازیگران تجاری خصوصی نیستند. همانطور که [پژوهشگر حقوق بین الملل] آ. سانتوس^{۱۸} به تفصیل مورد بحث قرار داده است، فرودگاه‌ها و خدمات زمینی ممکن است توسط شرکت‌های خصوصی، نهادهای دولتی-خصوصی یا مستقیماً توسط ارگان‌ها و نهادهای دولتی که اختیارات دولتی را اعمال می‌کنند، اداره شوند. در نتیجه، تحریم‌هایی که ارائه خدمات هوانوردی به خطوط هوایی ایران را ممنوع یا مانع می‌شوند، در عمل می‌توانند فراتر از بازیگران خصوصی غیرآمریکایی گسترش یابند و مستقیماً بر نهادهایی که بخشی از دستگاه دولتی کشورهای ثالث را تشکیل می‌دهند، تأثیر بگذارند. به همین دلیل است که وزیر بسنت در

^{۱۱} Bessent

^{۱۲} Ground handling

^{۱۳} <https://www.iata.org/en/programs/ops-infra/ground-operations/>

^{۱۴} The International Air Transport Association (IATA)

^{۱۵} <https://www.iata.org/en/publications/manuals/iata-ground-operations-manual/>

^{۱۶} <https://www.easa.europa.eu/en/document-library/easy-access-rules/easy-access-rules-ground-handling-gh-regulations-eu-202523-and>

^{۱۷} <https://www.easa.europa.eu/en/document-library/easy-access-rules/easy-access-rules-ground-handling-gh-regulations-eu-202523-and>

^{۱۸} <https://www.diplomacyandlaw.com/post/iranian-airlines-sanctions>

شایان ذکر است این مقاله که مورد اشاره قرار گرفته است در امور پژوهشی کمیسیون ترجمه و در نیمه اول مهر ماه ۱۴۰۵ منتشر شده است.

[شبکه] ایکس اظهار داشت^{۱۹}: "به دستور من، تیم‌هایی به سراسر جهان اعزام شدند تا با کشورها تعامل کنند و خواستار اقدام علیه رژیم ایران شوند".

این بدان معناست که در مواردی که یک فرودگاه، خدمات زمینی یا سایر ارائه دهندگان ضروری هوانوردی توسط یک ارگان دولتی، نهادی که اختیارات عمومی را اعمال می‌کند یا یک شرکت خصوصی که تحت صلاحیت یک دولت فعالیت می‌کند، اداره می‌شود، ممنوعیت ارائه خدمات به یک شرکت هواپیمایی ایرانی مورد هدف می‌تواند به طور مؤثر توانایی دولت را در انجام وظایف دولتی خود به طور مستقل محدود کند.

همان‌طور که از اظهارات وزیر خزانه‌داری ایالات متحده که پیش‌تر به آن اشاره شد پیداست، دولت آمریکا سایر کشورها را در وضعیتی قرار می‌دهد که یا باید از دستورالعمل‌های «دفتر کنترل دارایی‌های خارجی» [وزارت خزانه داری آمریکا] تبعیت کنند و یا با پیامدهای احتمالی سنگینی، از جمله محرومیت از دسترسی به نظام مالی مبتنی بر دلار آمریکا، مواجه شوند. به عبارت دیگر، ایالات متحده با بهره‌گیری از قدرت اقتصادی و مالی خود برای اعمال تحریم‌های ثانویه، در پی آن است که بر رفتار سایر دولت‌ها به گونه‌ای تأثیر بگذارد که ممکن است حاکمیت و استقلال آن‌ها را به شدت تحت الشعاع قرار دهد. به طور خلاصه، همین امر دلیل اصلی آن است که تحریم‌های ثانویه از سوی دانشگاهیان^{۲۰}، مقامات ملی^{۲۱}، دارندگان مأموریت‌های سازمان ملل^{۲۲}، شورای حقوق بشر سازمان ملل^{۲۳} و همچنین مجمع عمومی سازمان ملل متحد^{۲۴} به طور گسترده‌ای غیرقانونی و نامشروع تلقی شده‌اند.

اگرچه بیشتر دیدگاه‌های یادشده به موضوع اعمال تحریم‌ها به صورت کلی می‌پردازند، اما وضعیت کنونی میان ایران و ایالات متحده، بُعد دیگری را نیز پیش می‌کشد: اینکه یک «مخاصمه مسلحانه بین‌المللی»^{۲۵} میان این دو دولت در جریان است. از این رو، علاوه بر هنجارهای کلی حقوق بین‌الملل — از جمله اصل عدم مداخله و تعهدات

^{۱۹} <https://shafaq.com/en/World/US-sends-teams-worldwide-to-press-iran-restrictions>

^{۲۰} <https://academic.oup.com/bybil/article/89/1/12/5909823>

^{۲۱} <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/china-says-opposes-illegal-unilateral-sanctions-as-us-pressures-iran-with-secondary-sanctions/4064397>

^{۲۲} <https://www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc5133-secondary-sanctions-civil-and-criminal-penalties-circumvention>

^{۲۳} <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/61/6>

^{۲۴} <https://digitallibrary.un.org/record/4098437?ln=en&v=pdf>

^{۲۵} International armed conflict (IAC)

حقوق بشری لازم‌الاجرا - قواعد «حقوق بین‌الملل بشردوستانه»^{۲۶} حاکم بر مناقشات مسلحانه بین‌المللی نیز در ارزیابی [اعتبار] قانونی این اقدامات قهری، قابل اعمال هستند.

کارزار اخیر علیه هوانوردی غیرنظامی ایران، همراه با محاصره دریایی بنادر جنوبی کشور، بی‌تردید پیامدهای گسترده‌ای برای زندگی و رفاه ایرانیان به همراه دارد. این اقدامات موجب جداسازی بیشتر مردم ایران [از تعاملات آزاد فراملی] شده و فرصت‌های شغلی و معیشت کارکنان بخش هوانوردی و خانواده‌های آنان را به شدت به خطر می‌اندازد. علاوه بر این، واردات دارو، تجهیزات پزشکی و بسیاری دیگر از اقلام ضروری به ایران، تحت تأثیر تحریم‌های جدید^{۲۷} قرار خواهد گرفت.

اگرچه این مطلب تنها چند روز پس از اعمال تحریم‌های جدید علیه شرکت‌های هواپیمایی ایرانی نوشته شده است، اما آثار سوء آن بر زندگی و رفاه مردم عادی هم‌اکنون آشکار شده است؛ چنان‌که گزارش‌ها^{۲۸} حاکی از ممنوعیت فعالیت شرکت‌های هواپیمایی تحریم‌شده در برخی کشورهای منطقه و فراتر از آن است. ویدئوها و گزارش‌های منتشرشده در شبکه‌های اجتماعی، ایرانیان عادی را نشان می‌دهند که در فرودگاه‌ها سرگردان مانده و در بی‌خبری نسبت به آینده به سر می‌برند. بسیاری از پروازها لغو شده‌اند و هنوز مشخص نیست که آیا این پروازها از سر گرفته خواهند شد یا خیر، و اگر بشوند، تا چه حد امکان‌پذیر خواهد بود. فراتر از این اختلالات فوری، پیش‌بینی پیامدهای انسانی گسترده‌تر چنین اقداماتی دشوار نیست. در دنیای امروز، هوانوردی غیرنظامی صرفاً یک صنعت نیست؛ بلکه زیرساختی حیاتی است که جابه‌جایی میلیون‌ها مسافر را ممکن می‌سازد، به دیدار دوباره اعضای خانواده‌ها کمک می‌کند، دسترسی به خدمات درمانی را فراهم می‌آورد، تداوم تحصیل و پیگیری فعالیت‌های شغلی و اقتصادی را میسر می‌سازد و امکان بهره‌مندی از آزادی رفت‌وآمد را تسهیل می‌کند.

با این حال، محروم کردن جمعیت‌های غیرنظامی از حقوقشان و قرار دادن آن‌ها در معرض چنین آزار و اذیت‌هایی، در صورتی که این اقدامات قهری در بستر یک «درگیری مسلحانه بین‌المللی» اعمال شوند، می‌تواند مصداق «مجازات دسته‌جمعی»^{۲۹} افراد تحت حمایت طبق حقوق بین‌الملل بشردوستانه باشد. ماده ۳۳ کنوانسیون چهارم ژنو^{۳۰}

^{۲۶} International humanitarian law (IHL)

^{۲۷} <https://www.bourseandbazaar-substack.org/p/trumps-new-aviation-sanctions-threaten>

^{۲۸} <https://www.reuters.com/world/middle-east/iranian-flights-cancelled-new-us-d-day-sanctions-take-effect-saudis-say-they-2026-09-24/>

^{۲۹} Collective punishment

^{۳۰} <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-33?activeTab=>

که مجازات‌های دسته‌جمعی را ممنوع می‌کند، توسط کمیته بین‌المللی صلیب سرخ^{۳۱} بدین گونه تفسیر^{۳۲} شده است:

[«این ممنوعیت» محدود به احکام کیفری صادره از سوی دادگاه نیست، بلکه شامل هر نوع مجازاتی می‌شود که توسط مقامات یکی از طرفین درگیری بر چندین فرد یا گروه‌های کاملی از افراد اعمال گردد...]. بنابراین، اصطلاح "مجازات‌ها" باید به معنای وسیع آن در نظر گرفته شود تا برای مثال، شامل ضمانت‌اجراهای کیفری، اقدامات اداری و سایر اشکال آزار و اذیت از سوی مقامات باشد». (بند ۲۵۴۳)

کمیته بین‌المللی صلیب سرخ نمونه‌های بیشتری از درگیری‌های مسلحانه اخیر ارائه می‌دهد^{۳۳}، از جمله محدودیت در دسترسی به برق، سوخت، غذا، آب و اقلام پزشکی. (بند ۲۵۵۰؛ همچنین نگاه کنید به گزارش کمیسیون تحقیق سازمان ملل متحد در مورد سوریه^{۳۴} که مواردی همچون سلب آزادی رفت‌وآمد، بمباران‌های بی‌تبعیض، ممانعت از دسترسی به کمک‌های بشردوستانه، غذا، آب و دارو، جلوگیری از خروج افراد و جابه‌جانی اجباری [افراد] را مصادیق مجازات دسته‌جمعی می‌داند، ص. ۸)

کمیته بین‌المللی صلیب سرخ خاطرنشان می‌کند^{۳۵} که «هدف تنبیهی»^{۳۶} یک اقدام، معیار تعیین‌کننده است (بند ۲۵۴۷) و تصریح می‌کند که:

«چنانچه شرط وجود هدف تنبیهی محقق باشد، لازم نیست که آن اقدامات از آستانه شدت خاصی فراتر روند. برای مثال، اعمال محدودیت‌های کلی بر سوخت در یک سرزمین اشغالی - به عنوان واکنشی تنبیهی در برابر حملات رزمندگان دشمن که در آن سرزمین مستقر هستند - نقض ممنوعیت مجازات دسته‌جمعی محسوب می‌شود؛ حتی اگر منابع سوخت جایگزین در دسترس باشند و صرف نظر از اینکه پیامدهای بشردوستانه آن تا چه حد جدی باشد». (بند ۲۵۴۸)

همان‌طور که در تفسیر کمیته بین‌المللی صلیب سرخ آمده است^{۳۷}، بیانیه رسمی طرفِ اعمال‌کننده تحریم، نشان‌دهنده وجود هدفی تنبیهی است. (بند ۲۵۴۹) فارغ از معنای لغوی واژه «تحریم»، چنین نشانه‌ای به کرات در

^{۳۱} International crescent red committee (ICRC)

^{۳۲} <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-33/commentary/2025?activeTab=>

^{۳۳} <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-33/commentary/2025?activeTab=>

^{۳۴} The punitive purpose

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/PolicyPaperSieges>

29May2018.pdf

^{۳۵} <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-33/commentary/2025?activeTab=>

^{۳۶}

اظهارات مقامات عالی‌رتبه ایالات متحده، از جمله رئیس‌جمهور کنونی این کشور، مشهود است؛ به‌طوری که وی تحریم‌ها را در پی عدم استفاده ایران از فرصتِ دستیابی به توافق [مورد نظر او]، اعلام کرد.^{۳۸} با توجه به این بستر، توصیف اقدامات مورد بحث به‌عنوان نوعی «مجازات دسته‌جمعی» از منظر حقوقی چندان دشوار به نظر نمی‌رسد. (همچنین داده‌های اعلامی زیر را ببینید: این مورد،^{۳۹} این مورد^{۴۰} و هم چنین این مورد^{۴۱})

اگرچه اعمال مجازات دسته‌جمعی به‌عنوان «نقض فاحش» کنوانسیون‌های ژنو یا پروتکل الحاقی اول آن ذکر نشده است، اما طبق حقوق بین‌الملل عرفی^{۴۲}، مجازات دسته‌جمعی در زمره «جنايات جنگی» قرار می‌گیرد. (بندهای ۲۵۵۱ و ۲۵۵۲؛ این امر همچنین در رویه «دادگاه ویژه برای سیرالئون»^{۴۳} مشهود است و توسط حقوق‌دانان^{۴۴} نیز مطرح شده است). با این حال، توانایی ایالات متحده در دستیابی به اهدافش، تا حد زیادی به همکاری و تبعیت سایر دولت‌ها بستگی دارد. به همین دلیل است که مقامات آمریکایی به دولت‌های ثالث در مورد پیامدهای احتمالی عدم اجرای «تحریم‌های ثانویه» هشدار می‌دهند. در نتیجه، دولت‌هایی که تحت چنین فشاری قرار دارند، ممکن است ناچار شوند میان تبعیت از تحریم‌های ایالات متحده و انجام تعهدات خود بر اساس «ماده ۱ مشترک» کنوانسیون‌های ژنو مبنی بر تضمین احترام به حقوق بین‌الملل بشردوستانه یکی را انتخاب کنند؛ تعهدی که شامل خودداری^{۴۵} از اقداماتی است که می‌تواند به نقض کنوانسیون‌ها یا ارتکاب جنایات جنگی علیه غیرنظامیان منجر شود. (بند ۲۲۴)

تعهد به «تضمین احترام» [به حقوق بین‌الملل بشردوستانه] – که دیوان بین‌المللی دادگستری بارها به آن اشاره کرده است (برای نمونه، نگاه کنید به: نظریه مشورتی مورخ ۱۹ ژوئیه ۲۰۲۴ درباره پیامدهای حقوقی ناشی از سیاست‌ها و اقدامات اسرائیل در سرزمین‌های اشغالی فلسطین،^{۴۶} از جمله بیت‌المقدس شرقی، بند ۲۷۹) – دولت‌های عضو

^{۳۷} <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-33/commentary/2025?activeTab=>

^{۳۸} <https://www.aljazeera.com/news/2026/8/20/tremendous-costs-can-trump-stop-other-countries-from-trading-with-iran>

^{۳۹} <https://cepr.net/publications/economic-sanctions-as-collective-punishment-the-case-of-venezuela/>

^{۴۰} <https://news.un.org/en/story/2018/11/1025201>

^{۴۱} <https://www.transcend.org/tms/2018/11/sanctions-as-collective-punishment-2/>

^{۴۲} https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-33/commentary/2025?activeTab=#refFn_85042B8_00062

^{۴۳} The Special Court for Sierra Leone (SCSL)

<https://www.ejiltalk.org/collective-punishment-receives-a-judicial-imprimatur/>

^{۴۴} <https://opiniojuris.org/2023/10/24/a-short-history-of-the-war-crime-of-collective-punishment/>

^{۴۵} https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-1/commentary/2025?activeTab=1949GCs-APs-and-commentaries#c__Toc211344541

^{۴۶} <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/186/186-20240719-jud-01-00-en.pdf>

کنوانسیون‌های ژنو را ملزم می‌سازد^{۴۷} تا تمام اقدامات معقول در دسترس خود را برای پایان دادن به نقض کنوانسیون‌ها به کار گیرند و از نفوذ خود استفاده کنند تا طرف متخلف را به رعایت مجدد کنوانسیون‌ها ترغیب نمایند. (بند ۲۲۹) این امر، البته، مستلزم آن است که دولت‌های عضو از تشویق، یاری‌رسانی یا کمک به نقض کنوانسیون‌ها خودداری^{۴۸} ورزند. (بند ۱۵۸)

با این حال، این تعهد به خودداری را نباید با قواعد انتساب در «مواد راجع به مسئولیت دولت‌ها»^{۴۹} یکی دانست. همان‌طور که کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در تفسیر خود تصریح کرده است:

«بنابراین، ماده ۱ مشترک و قواعد مربوط به مسئولیت دولت‌ها در سطوح متفاوتی عمل می‌کنند. تعهد به تضمین احترام به کنوانسیون‌ها، یک تعهد اولیه و مستقل است که شرایط سخت‌گیرانه‌تری را نسبت به آنچه برای قواعد ثانویه مسئولیت دولت‌ها در خصوص "کمک یا مساعدت" لازم است، تحمیل می‌کند. موضوع مورد بحث، فراتر از صرف کمک یا مساعدت به نقض قواعد حقوق بین‌الملل است؛ بلکه مربوط به کمک یا مساعدت به نقض قواعدی است که طرف‌های متعاقد متعهد شده‌اند خود به آن‌ها احترام بگذارند و احترام به آن‌ها را تضمین کنند. از این رو، ارائه حمایت‌های مالی، مادی یا غیره - با آگاهی از اینکه این حمایت‌ها صرف ارتکاب نقض‌های حقوق بشردوستانه خواهد شد - نقض ماده ۱ مشترک محسوب می‌شود؛ حتی اگر این اقدام در چارچوب قواعد مسئولیت دولت‌ها، به منزله "کمک یا مساعدت" به ارتکاب یک عمل متخلفانه توسط دولت‌های دریافت‌کننده نباشد.»

در این سیاق، تعهد به تضمین احترام (موضوع ماده ۱ مشترک کنوانسیون‌های ژنو)، محدود به رفتارهایی نیست که طبق قواعد مسئولیت دولت‌ها، مستقیماً به دولت قابل انتساب باشند. بنابراین، در مواردی که عملیات خدمات زمینی فرودگاهی توسط کنشگران خصوصی انجام می‌شود، یا اداره و مدیریت یک فرودگاه بر عهده نهادهای خصوصی است، دولت همچنان ممکن است به موجب تعهد خود مبنی بر تضمین احترام به کنوانسیون‌های ژنو، ملزم باشد تدابیر مقتضی را اتخاذ کند تا از ارتکاب رفتارهای ناقض کنوانسیون‌ها توسط اشخاص یا نهادهایی که در حوزه صلاحیت، تحت اقتدار یا تحت نفوذ آن قرار دارند، جلوگیری نماید. در نتیجه، این تعهد منوط به آن نیست که رفتار مورد نظر، طبق قواعد مسئولیت دولت‌ها به دولت قابل انتساب باشد یا خیر؛ بلکه دولت را مکلف می‌سازد تا از

^{۴۷} https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-1/commentary/2025?activeTab=1949GCs-APs-and-commentaries#refFn_2B767073_00117

^{۴۸} <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949/article-1/commentary/2016?activeTab=>

^{۴۹} Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, (ARSIWA-2001)
<https://www.refworld.org/legal/resolution/unga/2002/12632>

^{۵۰} <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949/article-1/commentary/2016>

ابزارهای نفوذ و کنترلی که در اختیار دارد برای پیشگیری یا پایان دادن به نقض کنوانسیون‌ها توسط افراد یا نهادهای تحت صلاحیت خود استفاده کند و از تسهیل چنین نقض‌هایی پرهیزد.

نتیجه‌گیری

وضعیت کنونی جنگ و تشدید تنش‌ها میان ایران و ایالات متحده، ضمن تأثیرگذاری بر سایر دولت‌ها از جنبه‌های گوناگون سیاسی، امنیتی و اقتصادی، برخی از بنیادین‌ترین ارکان نه تنها حقوق بین‌الملل، بلکه اخلاقیات را نیز به بوته آزمایش گذاشته است. این موضوع هیچ‌جا به اندازه تهدید به نابودی یک کشور که در سخنرانی [ترامپ] خطاب به سازمان ملل متحد^۵ نهادی که برای نجات بشریت از بلای جنگ تأسیس شده است، مطرح شد، آشکار نیست.

موج جدید تحریم‌ها علیه هواپیمایی کشوری ایران، بار دیگر کشورها را بر سر یک دوراهی مهم قرار می‌دهد:

آیا در این زمان بسیار دشوار به تعهد حیاتی خود برای حفظ حاکمیت قانون [در سطح ملی و بین‌المللی] عمل کنند، یا به [روند] بی‌توجهی مداوم به اصول اساسی نظم بین‌المللی، به قیمت جان میلیون‌ها غیرنظامی که از قبل از عواقب آن رنج می‌برند، دامن بزنند.

^۵ <https://www.theguardian.com/us-news/2026/sep/22/donald-trump-unga-speech>